

LIGETI DÁVID

Finis Hungariae

Gondolatok az I. világháború hazai következményeiről

„*En elismerem azt, [...] hogy ezt a háborút elvesztettük. Elvesztettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősiesség védekezést kifejteni; hogy ne tudnók az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet, és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak.*” (Tisza István gróf, korábbi magyar miniszterelnök, 1918. október 17.)¹

„*Nem tudjuk megmondani, milyen formában játszódott volna le a Monarchia felbomlása, ha sikerült volna elkerülnünk a háborút. Bizonyára nem ily szörnyű módon, mint ahogy a mostani háború nyomán megtörtént. Valószínűleg lassabban, és talán anélkül, hogy az egész világot velünk együtt magával ragadja a háború örvénye. Meg kellett halnunk. A halál módját mi magunk választottuk meg. És mi a legborzalmasabb módot választottuk.*”² (Ottokar Czernin cseh származású osztrák politikus, 1919)

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik utolsó közös külügyminisztere, Ottokar Czernin gróf fenti sorai markánsan jelzik, milyen változásokat hozott az első világháború – nem pusztán a dualista állam, hanem a Magyar Királyság számára is. A háború lezárásának centenáriuma jó alkalmat kínál arra, hogy számba vegyük az ötödfélévnyi öldöklés hazai következményeit.

1918. november 3-án – a padovai fegyverszünettel – véget ért hazánk számára az I. világháború. A Magyar Királyság – az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – megközelítően 3,8 millió katonát állított ki a háború folyamán. Közülük 661 ezer fő esett el a harcokban. A sebesültek, illetve a hadifoglyok együttes száma csaknem 1,5 millió fő volt. Vagyis

a besorozottak felét súlyos veszteség érte, és szinte nem volt olyan család, amely ne szenvedett volna a háború következményeitől. A katonai veszteségeket tekintve – a kortársak által csak nagy háborúnak nevezett – első világháború volt a legvéresebb fegyveres konfliktus hazánk történelmében. (Igaz, a nemzet történelmének legpusztítóbb háborúja nem ekkor, hanem két és fél–három évtizeddel később zajlott. Magyarország ugyanis nem 1914–18-ban vált romhalmazzá, hanem 1944–45-ben, amikor két totalitárius nagyhatalom frontvonalává változtatták.)

A háború legfontosabb következményeként – természetesen – a trianoni békediktátumot kell említenünk. A magyar köztudatban – teljesen érthető módon – megkülönböztetett helye van a „békeszerződésnek”, hiszen okkal feltételezhető, hogy annak hatása hosszú évszázadok múlva is érzékelhető lesz. Sok esetben azonban hajlamosak vagyunk Trianont az 1918–19-as időszak – már első világháború utáni – eseményeiből levezetni, mintegy mellőzve magát a nagy háborút. Holott az I. Magyar Népköztársaság – amelyet pontatlanul az I. Magyar Köztársaságként szoktunk említeni – minden hibája és mulasztása ellenére egy olyan, rendkívül kedvezőtlen helyzetet örökölt, amely közvetlenül a háborúból következett.

A kivérzett, elszegényedett ország

A bevezetőben említett katonai veszteségeken túl a társadalom elszegényedése is a háború súlyos öröksége volt. Az emberek belefáradtak a háborúba, valamint az azt kísérő nélkülözésekbe. Jóllehet 1918 elején hazánk még nem éhezett, mint Ausztria, az élelmiszerek mennyisége és minősége egyaránt súlyos kívánni valót hagyott maga után: a legyengült lakoságból ezert szedett tízezerrel halálos áldozatokat az influenza az év végén. A háború végletesen meggyötörte az országot. Így emberi szempontból teljesen érthető, hogy gróf Károlyi Mihály vagy akár Linder Béla hadügyminiszter (!) pacifista üzenetei megértést váltottak ki a társadalomból. „A nem akarok többé katonát látni!” politikája miatt a Népköztársaság, majd a Tanácsköztársaság – az ország védelmében tett – intézkedései nem voltak összemérhetők azzal az áldozatos szerepvállalással, amelyeket a világháború során a Magyar Királyság tanúsított. Több más példa mellett említhetjük a Székely Hadosztály esetét, amelynek puskalétszáma 1918 végén alig haladta meg a 600-at, miközben az ország keleti részének védelméért felelt. Északon a Felvidék jelentékeny részét

1 Képviselőházi Napló, 1910. XLI. kötet, 292. (1918. október 17.)

2 Ottokar CZERNIN: *Im Weltkrieg*, Berlin–Wien, Ullstein, 1919, 41.

lényegében ellenállás nélkül szállta meg a csehszlovák haderő.

E szomorú tények jól illeszkedtek abba a sorba, hogy 1914-től kezdve egyre kisebb veszteségeket szenvedett el a Magyar Királyság a háború folyamán. A háború első öt hónapjában a Monarchia vesztesége meghaladta az 1 millió főt, majd az 1915 januárja és áprilisa között megvívott kárpáti harcokban újabb 800 ezer katona dőlt ki a csatasorból. A gorlicei áttörést követő győzelemsorozat is 500 ezer fős veszteséget eredményezett, akárcsak 1915–1917 között az isonzói csaták. Kiemelkedő volt továbbá az 1916. évi Bruszilov-offenzíva okozta sokk. E támadás során 600 ezer katona veszett oda. Mindehhez képest az 1918 júniusában végrehajtott olaszországi offenzíva már „csak” 150 ezer katona életébe került. Ha ezeket az értékeket annak tükrében tesszük mérlegre, hogy a Monarchia minden ötödik lakosa volt magyar nemzetiségű, körülbelül 700 ezer fős veszteségi adatot kapunk. Ám jól tudjuk, hogy ez az arányosítás némileg torzít, mivel a Monarchia osztrák felének keleti részéből – Galíciából és Bukovinából – nem lehetett az első két évben rendes hadkiegészítést végezni, így a hiányzó létszámot a maradék területeknek kellett kiállítaniuk. Kortárs történészek gyakran csak nacionalista toposzként rögzítik azt aényt is, hogy a magyar katonákat – helyállásuk és megbízhatóságuk miatt – éppen a legveszélyeztetettebb és legkritikusabb arcvonalokon alkalmazták nagy tömegben, ami tovább növelte a magyar veszteségeket. Mindent egybevetve az ország a szó legszorosabb értelmében kivért, emiatt hazánk végül nem tudta megvédeni területi integritását.

A világháború során elért jelentős sikerek, győzelmek dacára³ 1918 őszén az ország közvetlen közelében 75 antant hadosztály állomásozott, illetve készült támadásra. A központi hatalmak szövetségének felbomlása után ilyen túlerő mellett kétségessé vált, hogy van-e bármiféle értelme a harc folytatásának.

A háború okozta igen komoly demográfiai sokk – a házasságkötések, valamint a születések számának radikális csökkenése – még évtizedekkel később is jól látszott a korfán. Az első világháború széttroncsolta a társadalom szövetét, meggyengítette a család in-

tézményét, vagyis olyan problémák magvát vetette el, amelyek mind a mai napig a demográfiai krízis fő háttérét képezik. Mindehhez járult a trianoni katasztrófa, amely elindította az utódállamokhoz került magyar lakosság elvándorlását és asszimilációját.

Változások a magyar mentalitásban

Sok szempontból feltáratlan kérdés a háború mentalitástörténeti hatásának vizsgálata. Első helyen kell említenuünk a magyarság önbecsülésének problematikáját. 1914-ben hazánk Európa egyik nagyhatalmának társországaként önmagában is középhatalmi pozíciót élvezett. Sőt, ha számba vesszük azt aényt, hogy a közös költségek mintegy egyharmadáért cserében – a kiegyezés által biztosított keretrendszerben – a jogok felét élvezte, elmondható, hogy a deáki kompromisszum helyreállította az 1849-ben eltiport nemzeti öntudatot. E mentalitás anyagi eredője lett azután a dualista korszak látványos – és azóta sem látott – gazdasági fellendülése. A világháború ebben az értelemben a magyar történelem kevés aranykorának egyikében érte el az országot, noha látnunk kell, hogy a XIX. század végi, XX. századi modernizációnak komoly ellentmondásai is voltak. (Itt érdemes utalni arra, hogy némely, egyoldalú gondolkodásra hajlamos történelmi elemzők – a korszak kétségtelenül meglévő árnyoldalainak eltúlzásával – „dekadens” időszaknak tartották a régi századvég és az új századelő periódusát. E gondolkodók természetesen a trianoni katasztrófa ismeretében – vagyis utólagos tudásukat a múltba visszavetítve – rekonstruálták a háború előtti évtizedek „hanyatlási” folyamatát.)

Az Osztrák–Magyar Monarchiának – a hadviselő felek közül szinte egyedülként – nem voltak komolyabb expanziós törekvései 1914 és 1918 között. Mindazonáltal a magyar társadalom számára döntő szempont volt az ország területi egységének megvédeése, amelyet egyre komolyabb veszély fenyegetett a balkáni államok, illetve az Orosz Birodalom részéről. Ennek megfelelően a magyar lakosság egyértelmű revansvágygal tekintett az oroszokkal folytatott háborúra, ezért a Magyar Királyság csapatai vettek részt a legnagyobb harci kedvvel az északi (később keleti) front harcaiban, ahogyan azt a cár tábornokai, köztük Bruszilov is érzékelte. Hasonló nemzeti egyseget kovácsolt össze a románok 1916. évi hadba lépése, valamint Erdély akkori helyzete. Ma már szinte elképzelhetetlen, de 102 éve, a román hadba lépést

³ Ezek összegzése most nem célja az írásnak, de utalni szeretnék arra, hogy az isonzói harcok a 12. csatában – a caporettoi győzelemmel – a központi hatalmak, így a Monarchia és benne Magyarország győzelmével értek véget.

követően valódi nemzeti konszenzus jött létre: még a szociáldemokrata Népszava is első helyre tette azt a szempontot, hogy „ma nem frázis, hogy veszélyben a haza”; valóban a magyar nemzet sorsa forog kockán.⁴ A támadás előestéjén Károlyi is szenvedélyes felszólalásban jelentette ki, hogy amennyiben a románok támadnak, akkor „mi úgy fogjuk megvédeni Erdélyt, mint tigrisek”.⁵ 1918 ősze ebből a szempontból teljes cezúrát jelentett, hiszen addigra a magyar politikai elit egy része az antanttal való barátságban és megegyezésben látta a jövő zálogát.

Szintén száz éve jelent meg a „merjünk kicsinek lenni!” koncepció magva is. A Függetlenségi Párt, valamint Károlyiék is alapvető hibának tartották, hogy az ország középhatalmi szerepet tölt be az Osztrák–Magyar Monarchiában. Kossuth Lajos híres Kasszandra-levelére utalva úgy vélték, hogy az ország pusztulásra van ítélve a dualista államban. Érdeemes azonban megjegyeznünk, hogy a volt kormányzó 1867-ben abban gondolkodott, hogy Ausztria már néhány éven belül – tehát az 1870-es elejéig – összeomlik. Szó sincs arról, hogy Kossuth előre látta volna a fél évszázaddal később bekövetkező bukást, különösen mivel az egy olyan tényezővel – az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével – volt összefüggésben, amellyel az európai hatalmak még a „nagy háború” elején sem számoltak reális opcióként.

Az első világháború egy példátlanul hosszú békekorszak végét jelentette a Magyar Királyság számára. 1878 – a boszniai okkupáció – óta hazánk nem vett részt háborúban, és bár az utóbbi hadművelet jelentőségéről meg szoktunk feledkezni, az kétségtelen, hogy magát az országot fegyveres konfliktus nem érintette 1849 óta. A történeti közvélemény jelentős része e korszakot „boldog békeidők”-ként tartja számon. A megnevezés természetesen a nagy háború után keletkezett, és méltó tükre annak, hogy az utókor némileg idilli időszakként tekintett vissza ezekre az évtizedekre. A *belle époque* azonban csak a háborús fejlemények ismeretében minősíthető maradéktalanul boldognak és szépnek (a dinamikus technikai és gazdasági fejlődés az akkori kor emberének sem hozta el feltétlenül a boldogabb életet). Így a fogalom nosztalgikus érzelmekkel átitatottnak tekinthető. 1914 erkölcsi szempontból semmiképpen sem jelent

cezúrát a korábbi időszzakkal szemben, pusztán a háttérben addig lappangó gyűlölet tört felszínre és teljesedett ki. „A boldog békeidők” fogalma tehát hamis nosztalgiára és arra a hazug illúzióra épült, hogy a világ jobb és erkölcsösebb entitás volt a háború előtt, mint azt követően.

A háború ideológiai háttérét, mi több: gyúanyagát az a nacionalizmus biztosította, amely éppen a „boldog békeidők” idején erősödött meg oly mértékben, hogy képessé vált a régi erkölcsi korlátok lebontására. Ha a nagy háborút a nacionalizmus prizmáján keresztül szemléljük, elmondhatjuk, hogy a francia forradalom vetése ekkorra érett be: a sarajevói merénylet a túlfűtött szerb patriotizmus torz szüleménye volt. Európa népei – véres polgárháborúban – aktívan hozzájárultak ahhoz, hogy a kontinens elveszítse addigi vezető szerepét. A morális határvonalak elmosódása példátlan erőszakhullámhoz és haláltáncokhoz vezetett. A háború kitörését ünneplő tömegek mentalitása is a nacionalizmus keserű következménye volt; ideológiai szempontból a patriotizmusnak ez az eltorzult és gyilkos alfaja alapozta meg a vérontást. A nacionalizmus térhódítása nélkül az első háborús nyár vad és örült tömegrohamai elképzelhetetlenek lettek volna. E fejlemények eszmei bázisa azonban nem 1914 nyarán teremtődött meg, hanem hosszú évtizedek alatt jött létre. (S az is igaz, hogy jóllehet az első világháborúra valóban tekinthetünk úgy, mint a nacionalizmus Európájának egyfajta lázrohamára, hiba volna kizárólag erre a tényezőre hagyatkozni az események vizsgálatakor.)

Ausztria–Magyarország szempontjából a „boldog békeidők” a rejtett háború időszakát jelentették. Különösen az 1890-es évektől erősödött meg a pánszlávizmus hatása, és mind külszói, mind belföldi szinten egyre jelentősebb teret nyertek a dualista állam megszüntetésére és feldarabolására irányuló elképzelések. A dualista állam eresztekeit lassan ki kezdték a különböző nacionalizmusok. A dunai monarchia politikai gyengülése háborús potenciáljára is komoly, bár nem végzetes befolyást gyakorolt.

A háború jelentősen megváltoztatta Magyarországot és a király viszonyát is. 1914 folyamán mint Legfelsőbb Hadúr Ferenc József döntött a háború megindítása mellett, akinek a megítélése ekkorra jelentősen javult a magyar társadalomban. Korántsem véletlen, hogy a „királyért és a hazáért!” jelszava egybeforrt; ezek voltak Muhr Ottmár huszárezredes utolsó szavai is, amikor rohamot vezényelt Lima-

4 [Ismeretlen szerző]: *Nehéz napok*, Népszava, 1916. szeptember 1., 1.

5 Képviselelőházi Napló, 1910. XLI. kötet 8. (1916. augusztus 9.)

nowánál.⁶ I. Ferenc József 68 éves uralkodása alatt, amelyből 49 éven át magyar király is volt, összesen mintegy négy éven keresztül folytatott háborúkat, és ennek fele pontosan az első világháború időszakát jelentette – a császár és király 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig. Utódja, az ifjú Károly főherceg magyar királyi koronázása (1916. december 30.) történelmünk eddigi utolsó királykoronázása. Az esemény mélyen megérintette a kortársakat, és az élmény erősödését tovább fokozta a következő évtizedek világa, különösen pedig az 1945 utáni fordulat, amikor mind egyéni, mind nemzeti vonatkozásban elfelejtettünk ünnepelni, pontosabban a jeles alkalmak egyszerűen kiüresedtek.

A dualizmus időszakában a politikai elit különböző csoportjai között hallgatólagos konszenzus jött létre annak kapcsán, hogy a nemzet egységét a király személye testesíti meg. Eltérés elsősorban abból adódott, hogy milyen jogkörök legyenek a király kezében. 1918 megbontotta ezt az alapvetően jól működő status quót. Mielőtt a király Károlyi Mihályt miniszterelnökké kinevezte volna, egyenesen rákérdezett arra, hogy a gróf akar-e köztársaságot, amire Károlyi nemet mondott. Három héttel később a Magyar Nemzeti Tanács mégis kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot. Bár a köztársasági eszme nem nevezhető teljesen idegen elemnek a hazai mentalitástörténetben, az államformaváltásra nem akadt példa a korábbi évszázadok történelmében. 1849-ben még Kossuth Lajos sem kiáltotta ki a republikát, bár kétségtelenül ekkor állt a legközelebb hazánk a köztársasági államformához. Károlyiék 1918. novemberi lépését IV. Károly eckartsau-i nyilatkozata előzte meg: november 13-án az uralkodó felfüggesztette magyar királyi jogainak gyakorlását, egyúttal előre elfogadta a magyar nép döntését az államformát illetően. Ám pontosan ez a kérdés okozta a magyar köztársasági eszme kétarcúságát és későbbi denunciálódását: november 16-án ugyanis a nép nevében, de nem a nép felhatalmazásával járt el a Nemzeti Tanács. Erre egy országos választás kínálhatott volna alkalmat, ennek lebonyolítására azonban nem került sor – hivatalosan a valóban meglévő krízis miatt, valójában azért nem, mert a Népköztársaság vezetése félt egy „demokratikus” fordulattól.

6 LIGETI Dávid Ádám: *A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg (1857–1935) élete és pályafutása*, PhD-disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2013, 72.

Felbomló erkölcsi és világregend

Mint minden háború, úgy az első világháború is számos olyan hatást váltott ki, amelyek létrejöttével korábban senki sem számolt. A hadviselő felek kölcsönösen dehumanizálódtak, az arcvonalak embertelen körülményei a frontkatonákat minden szempontból átalakították. Szerencsés volna például, ha Prónay Pált nem kizárólag ellenforradalmi tevékenysége alapján ítélnénk meg, illetve nem pusztán a nyugat-magyarországi népszavazás kikényszerítésében kulcsszerepet játszó gárdavezért látnánk benne, hanem számon tartanánk úgy is, mint a limanowai csata hőst, akinek az egysége 90 %-os veszteséget szenvedett az ütközetben. A történeti pszichológiának a deklarációk szintjén divatos, de egyelőre még nem bejáratott módszereivel valószínűleg igazolni lehetne Prónay poszttraumás stressz-szindrómáját. 1918 ősze – a rendszeres fosztogatások, erőszak világa – nemcsak a közrend felbomlásának volt a kísérőtünete, hanem a háború okozta intellektuális és morális nivósüllyedésnek is. A pusztá létért való küzdelem sok esetben „lekoptatta” a frontharcosokról a civilizáció áldásos hatásait.

A rengeteg szenvedés, értelmetlen halál – kisebb vagy nagyobb mértékben – mindenki erkölcsi érzékét kikezdte. Az emberek jelentős része eltávolodott, majd elfordult Istentől, illetve a vallástól. (Ahogyan Ady Endre írta *Nagy szárazság idején* című versében: „Szár az itt-maradt lárma, / Szerelem, bűn, jószág, minden, / Szár az rettenetes, / Szár az jámbor, fehér, / Szár az bennünk a jó Isten.”) Ennek következményeként 1917–18 folyamán kimondottan ateista politikai rendszerek jelentek meg. Különösen a lenini bolsevizmus tűzte egészen nyíltan zászlajára a vallás felszámolásának eszméjét. 1918 őszen a Magyar Népköztársaság még ilyen nyíltan nem deklarálna e szándékokat, azonban az új állam megkezdte a régi rendszer szimbólumainak felszámolását. Csak egyetlen példa: az új hatalom úgy döntött, hogy az esküszövegekből el kell hagyni az „Isten engem úgy segéljen!” formulát – a progresszió jegyében.

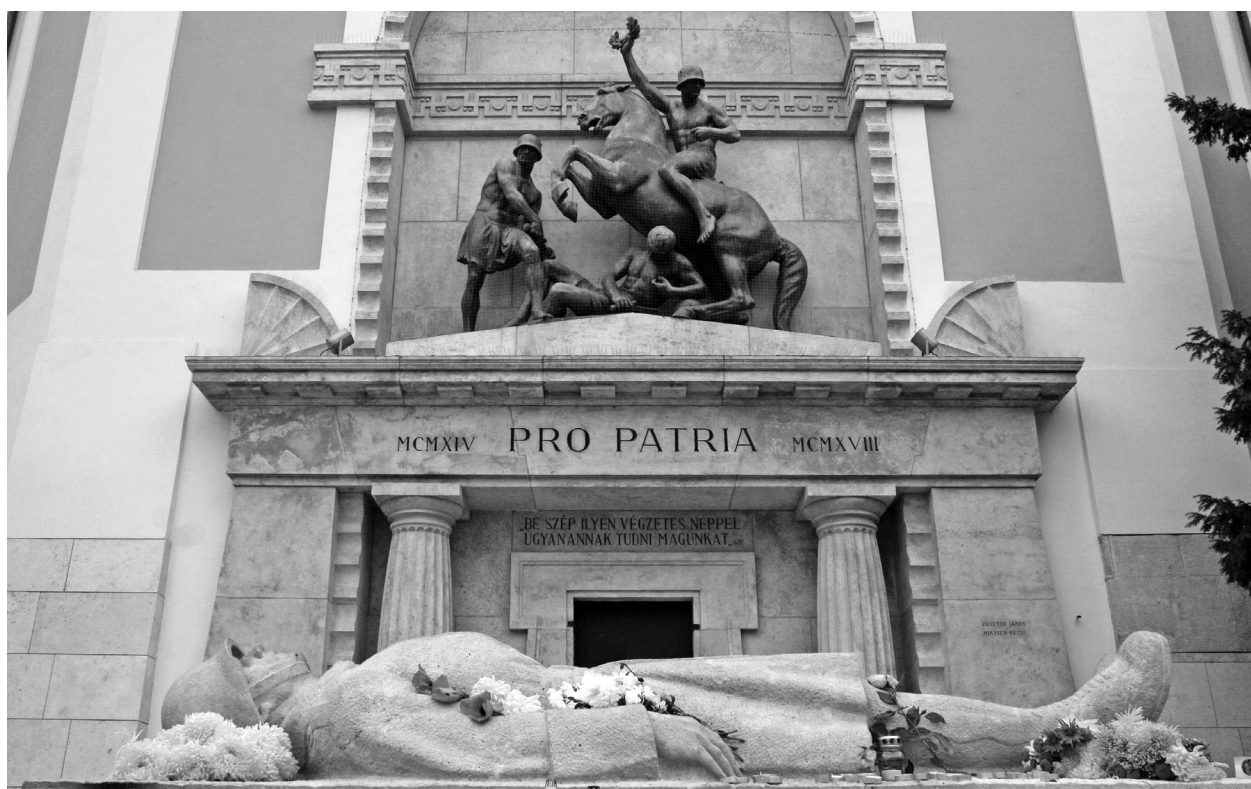
A mai következmények

1918 ősze nem pusztán a hatalmas területi veszteségek miatt nevezhető katasztrófának a magyar történelemben. Az ország fejlődése szükségszerűen megrekedt, és a felvilágosodás által táplált hit, amely szerint a jövőben csak jobbá válhat minden, szerte-

foszlott. Az elvesztett világháború, valamint az a tény, hogy a Párizs környéki békeszerződések az Osztrák–Magyar Monarchia két vesztes utódállamát sújtották a legnagyobb területi és lakosság-szám-elcsatolással, valójában az egész régió sorsát negatívan befolyásolta. A dinasztikus alapon szerveződő Habsburg Birodalom bukása óta eltelt száz esztendő bebizonyította, hogy e történelmi tapasztalatok nélkül nem lehet eredményesen megszervezni és biztosítani a kelet-közép-európai térség életét és békéjét. Napjainkban némelyek gyakran állítják párhuzamba egymással az Európai Uniót és a Monarchiát, sőt: pozitív vélekedések szerint az Európai Unió orvosolhatja azokat a gondokat, amelyek az első világháború vége óta gyötrik a térséget. Ugyanakkor látni kell, hogy 1918-ban elsőként éppen hazánk tapasztalhatta meg, mit jelent, ha egy kelet-közép-európai ország vakon és feltétlenül megbízik a nyugati demokráciákban. Az I. Magyar Népköztársaság bukását ugyanis nem annyira a Károlyiék által elkövetett hibák eredményezték, hanem az a tény, hogy a nyugati antant semmibe vette az új magyar állam által megfogalmazott demokratikus elveket, majd a későbbi kisantant államok hathatós támogatása mellett lényegében megsemmisítette a hazai demokráciát. A kortársak számára ez azért lehetett fájó pont, mert a világháború folyamán az antant a demokrácia védelmét kiemelten

fontos szempontnak tekintette az „autoriter” központi hatalmakkal folytatott harcban. Ez a politikai beállítódás, különösen Woodrow Wilson amerikai elnök híres 14 pontjának 1918. januári publikálása után, magában foglalhatta azt az ígéretet, hogy a legyőzöttekkel szemben nem a *vae victis!* elvét alkalmazzák. Az, hogy mégis így történt, továbbá, hogy színmagyar területek elcsatolására került sor – úgy, hogy meg sem kérdezték: a helyi lakosság hova szeretne tartozni, nem pusztán az általános emberi jogokat tette zárójelbe a Kárpát-medencében, de negatív töltettel látta el a demokrácia fogalmát is. A mai napig fel nem oldott ellentmondást okozott, hogy a születőben lévő magyar demokráciát írmagjában fojtották el. Ezt a hatást egy nemzedékkel később tovább fokozta, hogy az 1946 és 1949 közötti Magyar Köztársaságot szintén nyugati támogatás és egyetértés mellett emészthette fel a szovjet típusú kommunizmus. Ezért is érzékeny téma a köztársaság problematikája, amely önmagában általános bizonyítékát adja annak, hogy a Nyugat hajlamos volt másodrendű országgént kezelni hazánkat.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Magyarország azóta is hordozza a háború következményeinek terhét. A centenáriumi erőfeszítések ellenére valódi tragédia, hogy a mai napig nem vagyunk tudatában ennek a lényegi összefüggésnek.

Pásztor János: I. világháborús emlékmű (Székesfehérvár, 1929, 1939)